

HAYOT DAVOMIDA TA'LIM OLISH: YANGI PARADIGMALAR VA KUTILADIGAN NATIJALAR

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Tohirova Mohigul Umir qizi

SamDU doktoranti

KO`ZI OJIZ VA ZAIF KO`RUVCHI SHAXSLAR PSIXOLOGIYASINING RIVOJLANISH QONUNIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ko`zi ojiz va zaif ko`ruvchi shaxslar psixologiyasining rivojlanish qonuniyatlari nazariyasi qisqacha bayon qilinadi. Shuningdek, ularda ijtimoiylashuv jarayonlarining kechishi, ularning ta`lim olishdagi, ruhiy rivojlanishdagi murakkabliklarini yoritib berishga harakat qilamiz.

Kalit so`zlar: vizual buzilish, tiflopsixologiya, integratsiya, psixofiziologiya, tug`ma ko`zi ojiz, orttirilgan ko`zi ojiz.

Ko`rishda nuqsoni bor go`dak dunyoga kelishi bilan uni ruhiy to`siqlar qarshi oladi. Jumladan, dastlab u onasining tovushini eshitadi ammo uni ko`ra olmaydi, u otasi va boshqa yaqinlari bilan ham huddi shu holatni boshdan o`tkazadi. To`g`ri go`dak uchun bu fojia emas, hatto u bu holatni yuzaki ham anglamas ehtimol ammo uning ruhiy rivojlanishiga fan tili bilan aytganda psixologik taraqqiyotiga birinchi oqsalish qadami qo`yiladi. U o`zi sevgan o`yinchoqni ushlaganida va uning rangini ko`rmaganida, ana o`sha o`yinchog`ini topolmay qolganida o`zining tengdoshi yoki aka-opasi topib berganida, ilk qadamlarini tashlagan go`dak yurayotgan yo`lini ko`rmaganida va kutilmagan to`siqqa uchrab qoqilganida, albatta u o`z hayotida bu faqat boshlanishi ekanligini hali anglamagan, shu holatni anglaganida, tengdoshlari o`ynayotgan quvlashmachoq va shu kabi boshqa bir qator harakatli o`yinlarni o`ynay olmaganida, o`zi birga katta bo`lgan tengdoshlari birgalikda maktabga borishayotganida u hatto ota-onasidan uzoqda maxsus maktab internatida o`qishni

boshlaganida bu jajji vujudning mitti yuragidan nimalar o`tar ekan, ana shu mitti yurak qanday ruhi zarba olar ekan. Endi shu holatni psixologik nuqtai-nazardan tahlil qilib ko`raylikchi.

Ko`zi ojiz va zaif ko`ruvchi shaxslarning psixologiyasini o`rganish muammosini hal qilish uchun ba`zi psixofiziologik jihatlarga batafsil to`xtalish zarur. Ko`zi ojizlar va ko`rish qobiliyati past bo`lgan shaxslar psixikasi odatdagidek subyekt va obyekt birligi ya`ni psixikaning normal rivojlanish qonuniyatlarini o`zida aks ettirgan ta`rifi bo`yicha rivojlanadimi? Ko`zi ojiz shaxslar psixikasini o`rganish sog`lom shaxslar psixikasini o`rganish bilan taqqoslaganda quyidagi xususiyatlar bo`yicha murakkablashadi:

- Ko`zi ojiz va zaif ko`ruvchi shaxslar psixikasining normal rivojlanishiga ko`rish nuqsoni bilan bog`liq bo`lgan turli voqea-hodisalar sezilarli darajada ta`sir qiladi. Ular ruhiy jarayonlarning qonuniyatlarini, holatlari va asosiy shaxsiyat xususiyatlarini nomoyon qila olmaydi va bu holat ko`pincha turli ruhiy buzilishlarga olib keladi. Ko`zi ojiz shaxslar psixikasining o`ziga xos xususiyatlarini aniqlash jarayonida tananing boshqa a`zolarida mavjud bo`lgan patalogik o`zgarishlar umumiy qonuniyatlar asosida rivojlanishni yanada murakkablashtiradi.
- Ko`zi ojiz shaxslar psixikasini o`rganishning murakkabligi shundan iboratki, ushbu shaxslarning rivojlanish ko`rsatkichi kasalliklar xususiyati jihatidan ham, asosiy ko`rish funksiyalarining buzilish darajasida ham juda xilma-xildir. Ko`rlikning paydo bo`lishi vaqti psixikaning rivojlanishi uchun juda muhimdir:
 - Tug`ma ko`zi ojiz – bu guruhga nutq shakllanishidan oldin ko`rish qobiliyatini yo`qotgan odamlar kiradi. Bu toifadagi shaxslarda ko`rish qobiliyati taxminan uch yoshgacha yo`qolgan bo`ladi;
 - Orttirilgan ko`zi ojizlik – hayotning keyingi davrlarida ko`rish qobiliyatini yo`qotgan va u yoki bu darajada xotirasida vizual tasvirlar saqlanib qolgan shaxslar. Ko`rish funksiyalari qanchalik kech buzilgan bo`lsa, psixikaning turli jihatlari rivojlanishi va namoyon bo`lishiga ta`siri shunchalik kam bo`ladi.¹

Ko`zi ojizlar va zaif ko`ruvchi shaxslar psixikasi sog`lom shaxslar ruhiyatidan sezilarli darajada farq qilmaydi. Ammo ko`rishning ulkan roli tufayli faoliyat jarayonida ba`zi o`ziga xos xususiyatlarni kuzatishimiz mumkin. Ko`rish funksiyasining yo`qolishi yoki chuqur buzilishi avvalambor faoliyatning asosiy xususiyati bo`lgan insonning aks ettiruvchi faoliyatiga ta`sir qiladi. Ayniqsa, ko`rishning sezilarli darajada buzilishi yo`nalish va qidiruv faoliyatini murakkablashtiradi. A.G.Litvak bu hodisani faoliyatning rivojlanishi nafaqat shaxsni o`rab turgan narsani bilish ehtiyojini qondirish qobiliyatiga, balki faoliyat yo`naltirish motivining paydo bo`lishiga yordam beradigan tashqi ta`sirlarga bog`liqligi bilan izohlaydi.² Vizual funksiyalar buzilganligi va natijada fazoviy harakatlanish qobiliyati cheklanganligi sababli ko`rish qobiliyati past bo`lgan va ayniqsa zaif

¹ Литвак, А.Г. Реабилитация и интеграция инвалидов по зрению /А.Г.Литвак //Диагностика, профилактика и коррекция нарушений развития детей с ограниченными возможностями здоровья. - СПб., 1999.

² Литвак, А.Г. Эмоциональные состояния ослепших / А.Г.Литвак //Диагностика, развитие и коррекция сенсорной сферы лиц с нарушениями зрения. - М.Д - 1997.

ko`ruvchi bolalarga bunday ta`sirlar soni keskin kamayadi. Faoliyatning eng sezilarli pasayishi maktabgacha va kichik maktab yoshda kuzatiladi.

L.I.Solntseva zaif ko`ruvchi bola rivojlanishining o`ziga xos xususiyatlarini qayd etib, shunday yozadi: “Zaif ko`ruvchi bola umumiy rivojlanishining bir muncha sekinlashishi g`oyalar zaxirasining kichikroq va kambag`alligi, motorli sohaning yetarli darajada mashq qilinmasligi, o`zlashtirishning cheklanganligi, kosmik va eng muhimi atrofdagi dunyoni bilishda kamroq faollik bilan bog`liq”.

Tiflopsixologlar vizual nuqsonlar negativizm, dangasalik, qo`rqoqlik va boshqa bir qancha salbiy harakter xususiyatlarini rivojlanishiga olib kelishi mumkinligini ta`kidlaydilar. Biroq ko`zi ojiz bolani o`qitishning to`g`ri tashkil etilishi bilan vizual analizator holatining qay darajada rivojlanganidanqat`iy nazar mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega bo`ladi, shaxsning ijobiy xususiyatlarini shakllantirish, muloqot qilish va shaxslararo munosabatlarda bir qator ijobiy natijalarga erishish uchun motivatsiya bo`lib xizmat qiladi.

Rivojlanishida nuqsoni bo`lgan bolalarni ijtimoiy va psixologik qo`llab-quvvatlashning katta rolini ta`kidlab, L.S.Vigotskiy, imkoniyati cheklangan bolalarning “nuqsonlari tufayli rivojlanishda sog`lom shaxslardan ortda qolishni to`xtatadigan vaqt keladi, chunki nuqson - bu ijtimoiy tushuncha. Ijtimoiy muhit va ta`lim nuqsonni yengadi” deb yozgan edi.³

Ko`rish qobiliyati cheklangan odamlarning ijtimoiy va psixologik moslashuvi hozirgi vaqtda tiflopsixologiyaning eng muhim muammolaridan biri hisoblanadi. Uzoq vaqt davomida yopiq joyda yashash (ko`pincha bu ko`zi ojizlar maxsus maktab -internat), ko`zi ojiz va zaif ko`ruvchi bolalar mustaqil va to`liq ijtimoiy hayot bilan shug`ullanish imkoniyatidan mahrum bo`lib qoladilar. Maxsus maktablarning maqsadlari va vazifalari ko`pincha intellektual rivojlanishni jadallashtirish va imtihonlarni muvaffaqiyatli topshirish va boshqa ta`lim muassasalariga kirish imkoniyatini beradigan bilim va g`oyalarni shakllantirish bilan chegaralanadi. Mutaxassislar fikrlariga ko`ra, yopiq turdagi o`rta maxsus ta`lim muassasalari bitiruvchilari ko`plab psixologik qiyinchiliklarni va ularning sog`lom odamlar jamiyatiga qo`shilish bilan bog`liq muammolarni boshdan kechirishadi. Tiflopsixologiyadagi integratsiya tushunchasi ko`rish qobiliyati past bo`lgan odamning normal ko`radigan odamlar bilan teng ravishda jamiyatga kirish jarayonini nazarda tutadi. Maxsus ta`lim muassasalarining tashqi dunyodan uzoqligi va izolyatsiyasi imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiy tajribasini cheklaydi va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishni qiyinlashtiradi. Buning natijasi nafaqat ko`rish nuqsoni bo`lgan shaxsning fazodagi harakatini qiyinlashtiradi, balki unda turli ruhiy muammolar kelib chiqishiga sabab bo`ladi.

Vizual buzilish imkoniyati cheklangan bolaning atrofdagi haqiqatga tanlangan munosabati doirasiga ta`sir qiladi, uni patologiyaning chuqurligiga qarab toraytiradi. Shu bilan birga, vizual nazoratsiz muvaffaqiyatli amalga oshiriladigan faoliyatning ayrim turlariga qiziqishlar oddiy ko`rish qobiliyatiga ega bo`lgan odamlar singari chuqur, barqaror va samarali bo`lib chiqadi. Shunday qilib, ta`limni rivojlantirishda psixikaning tarkibiy qismi ko`rish nuqsonlaridan mustaqil. Binobarin, ko`zi ojiz

³ Выготский, Л.С. Собр. соч. В 6-ти т. /Д.С.Выготский. / М.: Педагогика, 1983.

odamlar orasidagi, hatto undan ham ko`proq zaif ko`ruvchi va ko`rish qobiliyati past odamlar o`rtasidagi farqlarni faqat turli xil shaxsiyat xususiyatlarini shakllantirish dinamikasida kuzatish mumkin. Aksariyat zaif ko`ruvchi va ko`zi ojiz bolalar uchun ijtimoiy guruhga kirishning birinchi tajribasi maktabga kirishdir. Mutaxassislarning fikriga ko`ra, kelajakda jamiyat bilan birlashish imkoniyati maktab guruhida zaif ko`ruvchi bola shaxsiyatining rivojlanishi qanchalik muvaffaqiyatli bo`lishiga bog`liq. Shu nuqtai nazardan, zaif ko`ruvchi va ko`zi ojiz bolalarga maktabga qabul qilingan paytdan boshlab ularni manzilli psixologik qo`llab-quvvatlashni tashkil etishning dolzarbligi kuchaymoqda, shu asosda psixologlar va tiflopedagoglar barcha bosqichlarda ijtimoiy va psixologik moslashishda qiyinchiliklarni kamaytirishga harakat qilishadi.

Ko`zi ojiz va zaif ko`ruvchi shaxslarning rivojlanishidagi asosiy qonuniyatlarni nazariy tahlilini sarhisob qilar ekanmiz, shuni alohida ta`kidlash kerakki, maktab-internatda tahsil olayotgan imkoniyati cheklangan bolalarda ijtimoiy-psixologik moslashuv buzilishining oldini olish uchun maxsus diagnostik va korreksion metodikalardan foydalangan holda qo`llab-quvvatlash, maxsus maktabni tugatganlaridan keyin ularda ijtimoiy qo`rquv kuchli bo`lmasligi uchun professional psixologlar tomonidan sotsial psixologik va muloqotchanlik ko`nikmalarini oshiruvchi trening mashg`ulotlari muntazam o`tkazilib turilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. D.M.Sultonova, L.SH.Nurmuxamedova, SH.M.Amirsaidova. Tiflopedagogika O`quv qo`llanma. Toshkent – 2007.
2. А.Г.Литвак. Диагностика, развитие и коррекция сенсорной сферы лиц с нарушениями зрения. - М.Д – 1997.
3. А.Г.Литвак. Диагностика, профилактика и коррекция нарушений развития детей с ограниченными возможностями здоровья. – СПб. 1999.
4. Д.С.Выготский. / М.: Педагогика, 1983.